

Föglein Gizella

Nemzetiségi demográfiai dilemmák Magyarországon (1945–1980)

Ethnic Demographical Dilemmas in Hungary (1945–1980)

Surveying the socialist era in Hungary reveals a continuously low number of ethnic groups still decreasing. The author concludes: providing the ethnic rights is a matter of principle, it should not be dependent on the number of ethnic minorities.

A nemzeti kisebbségek létszámának megállapításával, pontosabban becslésével összefüggésben tulajdonképpen egy szubjektív és egy objektív tényezővel – a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv kérdésével – kell számolnunk. A nemzetiségi hovatartozás – bármiféle külső kényszertől vagy befolyástól mentes – szabad eldöntése és vállalása minden ember elemi lelkiismereti joga, amelyből bárhová való nemzetiségi hovatartozás esetén sem származhat semmiféle előny vagy hátrány annak viselőjére. Tény azonban, hogy „a” történelem nem egy példát, szolgáltatott ezen alapvető emberi jog korlátozására vagy akár negligálására is. A nemzetiségi hovatartozásnál objektívebben lehet eldönteni és megállapítani az anyanyelvet, mivel ez lényegében „csak” ténykérdés. Nem utolsósorban ezzel is magyarázható, hogy a második világháború utáni statisztikai felmérések jobbára csupán az anyanyelvvvel vagy elsősorban azzal foglalkoztak.

A magyarországi nemzeti kisebbségek létszámának és etnikai megoszlásának második világháború utáni alakulásáról a népszámlálások adatai nyújtanak egyfajta tájékoztatást. A népszámlálások adatait kétségbe vonni csak abban az esetben lehetséges, ha teljesen nyilvánvalóvá válik a tömeges csalás alkalmazása. A „száraz” adatok vagy a meglepő mutatók sohasem az abszolút helyzetet fejezik ki, azok mindenkor csupán tájékoztatnak, így a népszámlálási eredmények valamiképpen mindig az adott történelmi-politikai viszonyok sajátos tükröződései.

1941-től 1949-ig

Az 1941. évi népszámlálásnak a trianoni területre vonatkozó adatai lényegében a háború utáni időszak vonatkozásában is alapul szolgálhatnak, természetesen figyelembe véve a háború okozta, emberéletben elszenvedett veszteségeket és egyéb népességi, etnikai változásokat. 1941-ben 9 319 992 fő volt Magyarország népessége. Ebből 8 657 172 fő (92,8%) volt a magyar, 662 820 fő (7,2%) pedig a nem magyar anyanyelvű személyek száma [477 057 = 5,1% német, 75 920 = 0,8% szlovák, 14 161 = 0,2% román, 49 019 = 0,7% „délszláv” (azaz 5444 = 0,1% szerb, 22 269 = 0,3% horvát, 16 491 = 0,2% bunyevác, illetve sokác, 4816 = 0,1% vend, illetve szlovén)]. Ami a nemzetiségi hovatartozást illeti – ez a népszámlálás első ízben ennek vizsgálatára is kiterjedt –, a népességből 8 921 457 (95,8%) vallotta magát magyar és 398 535 (4,2%) pedig nem magyar nemzetiségűnek [303 419 = 3,3% német, 16 689 = 0,2% szlovák, 7565 = 0,1% román, 3633 = 0,04% szerb, 2708 = 0,03% horvát, 1511 = 0,01% bunyevác, illetve sokác, 2058 = 0,02% vend, illetve szlovén)].¹ A nemzeti kisebbsé-

¹ Balogh Sándor (szerk.): *Magyarország a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 500. p.

gek tényleges lélekszáma és aránya Magyarországon a második világháború után tovább csökkent; Magyarország etnikailag minden korábbi időszaknál homogénebb állammá vált.

A második világháborús magyarországi katonai hadműveletek, a szovjet hadsereg előrenyomulása a hitleri és a nyilas haderőknek, valamint a karhatalomnak a visszavonulását és szétzúzását s egyúttal az államgépezet széthullását eredményezte. Ezt sok helyütt a hitleri Németország és a nyilasok polgári képviselőinek, továbbá híveinek, sőt esetenként a megtévesztett lakosságnak a menekülése kísérte. A nyilas hatalom a „teljes elnéptelentés” szellemében rendelte el a kiűrtést és vette kezébe a kitelepítés irányítását. A menekülési hullám 1944. november végén azonban érezhetően lanyhult, és a Dunántúlon összezsúfolódott menekültek többsége a nyilasok kényszerkitelepítési parancsai ellenére sem volt hajlandó elhagyni az országot. Egy, az 1945. június 30-i helyzetről szóló statisztikai felmérés a Magyarországról Nyugatra menekültek létszámát 1 033 491 főben állapította meg, amelyből a felvétel időpontjáig 641 506-an tértek vissza.² A későbbi hónapok folyamán valószínűleg még további visszatelepülésekre került sor. Egyes becslések szerint a Vörös Hadsereg elől elmenekülők közül a német nemzetiségű lakosság 10–15%-a elhagyta Magyarországot;³ Németország nyugati megszállási övezetébe 20 ezer, a szovjet zónába 4000, Ausztriába pedig 15 ezer német nemzetiségű személy evakuált vagy menekült.

Magyarország második világháborús katonai, polgári és hadifogoly veszteségeiről pontos „kész” adatok nem állnak rendelkezésre, mivel az ország hadszíntérré válásától kezdve hiányoznak az addig rendszeresen megjelent veszteségi lajstromok, tájékoztatók, a háború alatt és után pedig számos irat elveszett vagy megsemmisült.⁴ Ezért csak többirányú számítások és becslések alapján lehet a különféle veszteségek nagyságrendjére megbízható pontossággal következtetni.

Magyarország második világháborús emberveszteségéről a szakirodalomban is egymásnak ellentmondó veszteségi adatok jelentek meg.⁵ Több szerző megállapítása szerint ez kb. 700–750 ezer főre tehető. Ebből az állam mai területének népessége közel félmillióval részesedett.⁶ Az emberéletben elszenvedett veszteség egyik felét a fronton elesett és a hadi-

² Somlyai Magda: *Történelemformáló hétköznapok. 1944 ősze–1945 tavasza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 19. p. (Hivatkozik: Magyar Statisztikai Zsebkönyv. Budapest, 1946. 204. p.)

³ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Band II. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn*. Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Düsseldorf, 1956. 40 E. (40. p.)

⁴ Stark Tamás: *Változások a magyarországi népesség számában 1938–1949. (A katonai, polgári és hadifogolyvesztés, valamint a szomszédos országokból Magyarországra menekültek száma)*. Kézirat, 1988. ELTE Történelmi Könyvtár, 6. p.

⁵ Stark Tamás: *Változások a magyarországi népesség számában...* 14. p.

⁶ Balogh Sándor (szerk.): *Magyarország a XX. században...* 262. p.; Für Lajos: *Magyarország háborús embervesztesége*. In: *Az 1944. év története*. Szerkesztette: Glatz Ferenc. História Évkönyv, Budapest, 1984. 80–81. p.; Korom Mihály: *A magyar fegyverszünet*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 174. p.

⁷ Stark Tamás számításai szerint: Magyarország második világháborús katonai vesztesége 120 000–160 000 fő, a polgári áldozatok száma pedig (a többlethalandóságot figyelembe véve) 80 000–100 000 fő lehetett. (Stark Tamás: *Változások a magyarországi népesség számában...* 30. és 38. p.)

fogolytáborokban meghalt katonák, a bombatámadások és a háború más polgári áldozatai,⁷ a másikat pedig az üldözött és a haláltáborokban elpusztított zsidóság tömegei tették ki.

A mai Magyarország területéről mintegy 850–900 ezer katona került hadifogságba, közülük 550–570 ezren a Szovjetunióba, a többiek pedig Nyugatra. 1945–1946-ban Nyugatról megközelítően 290 ezren, a Szovjetunióból pedig 300 ezren jöttek haza. A nyugati hadifoglyok hazatérése 1947-ben lényegében befejeződött. A Szovjetunióból 1947 végéig még további 128 ezer; 1948 végéig újabb 170 ezer; 1949-ben, illetve azután is még több ezer hadifogoly tért haza.⁸ A vissza nem tért, illetve az elhunyt hadifoglyok számát 50 000-tól 150 000-ig becsülik egyes szerzők.⁹

Magyarország nemzetiségi lakosságának háborús katonai és polgári veszteségeit (melyeket az összesített adatok is lényegében magukban foglalnak) pedig még viszonylagos pontossággal is úgyszólván lehetetlen megközelíteni és meghatározni. A német nemzeti-ségű lakosságon kívül más hazai nemzeti kisebbségekre vonatkozóan tulajdonképpen még szórványos, becslült adatok sem állnak rendelkezésre. Korábbi, nyugatnémet statisztikák a korabeli Magyarország területéről kb. 60 ezer főre becsülik a hadifoglyok és a munkaszolgálatosok létszámát. Közülük mintegy 30–35 ezer német nemzetiségű polgári személy és kb. 30 ezer német nemzetiségű hadifogoly volt.¹⁰ Egyes becslések a hazai német nemzeti kisebbség háborús emberáldozatait 11 ezer főre teszik.¹¹

A magyarországi nemzeti kisebbségek létszámának és etnikai megoszlásának második világháború utáni alakulását döntően meghatározták a „népvándorlások”: a német nemzetiségű lakosság deportálása és kitelepítése, valamint a csehszlovák–magyar lakosságcsere.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. decemberi létrejötte után, de még a fegyverszüneti egyezmény aláírása előtt a szovjet katonai hatóságok – az egyéni politikai felelősségtől, a háborús bűnösségtől függetlenül – deportálták főként a Tiszántúlon élő német nevű és származású, munkaképes korú férfiak és nők egy részét. A Magyarországról 1944-ben és 1945-ben a Szovjetunióba közmunkára szállított polgári személyek száma meghaladta a 60 ezer főt.¹² Nincsenek pontos adatok arról, hogy a deportáltak közül mennyien maradtak életben és jöttek később vissza,¹³ egyes nyugatnémet becslések szerint azonban az elhurcoltak 20%-a életét veszítette.

⁸ Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985*. I. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 18. p.

⁹ Korom Mihály számításai alapján ezt impliciten 50 000–70 000-ben adja meg. (Korom Mihály: *A népi demokrácia első éve. Valóság*, 1984. 3. sz. 3–4. p.). Stark Tamás a vissza nem tértek számát mintegy 150 000 főre becsüli. (Stark Tamás: *Változások a magyarországi népesség számában...* 76. p.)

¹⁰ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen...* 44 E. (44. p.)

¹¹ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen...* 72 E. (72. p.)

¹² Korom Mihály: *Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig*. In: *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez*. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján. Szerkesztő: Zielbauer György. Országos Német Önkormányzat, Budapest, 1996. 202. p.

¹³ Lásd: Zielbauer György: *Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948)*. *Történelmi Szemle*, 1989. 3–4. sz.

¹⁴ A nemzeti kormány 12 330/1945. ME sz. rendelete a magyarországi német lakosság-nak Németországba való áttelepítéséről. (*Magyar Közlöny*, 1945. december 29., 211. sz.)

A szövetséges nagyhatalmak többszöri felszólítására 1945. december 29-én jelent meg és lépett életbe a magyarországi német nemzetiségű lakosságnak Németországba való áttelepítéséről szóló rendelet.¹⁴ Ez a jogszabály elvileg az összes hazai német nemzetiségű vagy német anyanyelvű lakos kitelepítését „lehetővé tette”. A Népgondozó Hivatal adatai szerint 1946 januárjától decemberig Magyarországról 135 655 német nemzetiségű személyt telepítettek Németország amerikai megszállási övezetébe, 1947 tavaszától pedig mintegy 50 ezer embert a szovjet zónába.¹⁵ Korabeli nyugatnémet statisztikák ennél nagyobb összadatokat közöltek, ami elsősorban abból adódott, hogy a háború végén elmenekült vagy evakuált személyeket is ideszámították. Hogy megközelítő pontossággal hány német nemzetiségű lakos maradt Magyarországon, illetve jött vissza a későbbiek során, arra inkább csak következtetni lehet, különböző statisztikai adatok alapján.

Az 1946. február 27-én, Budapesten aláírt magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény¹⁶ nem kölcsönös lakosságcsereéről szövegezte. Magyarországról 1948 áprilisáig 73 273, magát szlováknak valló személy települt át önkéntesen¹⁷; 31%-uk alkalmi munkás vagy napszámos, 19%-uk pedig szegényparaszt volt. A Magyarországról áttelepültek körülbelül 24 ezer kataszteri hold földet hagytak vissza. A Szlovákiából áttelepített magyarok, illetőleg az „önként” távoztak – összesen mintegy 80 ezer személy – körülbelül 137 ezer kataszteri hold földet hagytak hátra maguk után.¹⁸

Népszámlálások

1949

A hazai nemzeti kisebbségek létszámának és etnikai összetételének második világháború utáni alakulásáról az 1949. évi és az azt követő népszámlálások nyújtanak egyfajta tájékoztatást. 1949-ben Magyarország 9 204 799 lakosából 9 076 041 fő (98,6%) vallotta magát magyar és mindössze 128 758 fő (1,4%) nem magyar anyanyelvűnek. [Ez utóbbiak közül: 22 455 = 0,2% német, 25 988 = 0,3% szlovák, 14 713 = 0,2% román, 5 158 = 0,1% szerb, 9946 = 0,1% horvát és 50 498 = 0,5% egyéb, például vend, szlovén, bunyevác, sokác stb.]¹⁹ Az 1941. és az 1949. évi népszámlálás nemzetiségi anyanyelvi mutatói között mintegy 530 ezer fő a különbség. A Magyarországról a háború után elmenekült és kitelepített németek, valamint a Csehszlovákiába önként áttelepültek együttes létszáma ezzel szemben kb. 328 ezer fő volt. Így több mint 200 ezer fő volt a nem magyar anyanyelvűek „hiánya”. A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó mutatók azonban még ennél is elgondolkodtatóbbak. 1949-ben Magyarország népességéből 9 104 640-en (98,91%) vallották

¹⁵ Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 101., 102. p.

¹⁶ 1946: XV. törvénycikk a Magyarország és Csehszlovákia közötti lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. február hó 27. napján kelt magyar–csehszlovák egyezmény bicikkelyezéséről. (Magyar Törvénytár. Budapest, 1946. 64–71. p.)

¹⁷ Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 131. p.

¹⁸ A magyarországi szlovákok száma 1930-ban majdnem 105 ezer volt, a szlovákiai magyaroké 1937-ben mintegy 634 ezerre rúgott.

¹⁹ Balogh Sándor (szerk.): *Magyarország a XX. században*.... 501. p.

²⁰ 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség, településként 1980, 1990. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993. 8. p.

magukat magyar, 100 159-en (1,09%) pedig nem magyar nemzetiségűnek (8500 = 0,09% román, 7808 = 0,08% szlovák, 4190 = 0,05% szerb, 4106 = 0,04% horvát, 2617 = 0,03% német, 666 = 0,01% szlovén, vend).²⁰

1960

Az 1960. évi népszámlálás a hazai nemzeti kisebbségek létszámában – összességében és külön-külön is (a szerbek kivételével) – a legmagasabb mutatókat hozta a második világháború utáni népszámlálások között.²¹ 1960-ban lényegében mindegyik hazai nemzeti kisebbség esetében „növekedés” volt tapasztalható 1949-hez képest, noha azután – ismételtlen – tényleges népmozgásokra már nem került sor. Magyarország összlakossága ekkor 9 961 044 fő, a magyar anyanyelvűek létszáma 9 786 038 (98,24%). A nem magyar anyanyelvűeké pedig 175 006 fő (1,76%) volt, ami 1949-hez képest 46 248 fős növekedést jelent. Ezen belül 50 765-en (0,51%) német (+28 310 fő), 30 690-en (0,31%) szlovák (+4702 fő), 15 787-en (0,16%) román (+1074 fő), 33 014-en (0,33%) horvát (+15 316 fő), 4583-an (0,05%) szerb (-575 fő) és 25 633-an (0,25%) cigány, valamint 14 534-en (0,15%) egyéb (bunyevec, sokác, vend, szlovén és ismeretlen) (-2579 fő) anyanyelvűnek vallották magukat.²²

A népesség nemzetiségi megoszlását tekintve magyar nemzetiségűnek ekkor 9 837 275-en (98,76%) vallották magukat. Nem magyar nemzetiségűnek pedig 123 869-en (1,24%). Közülük 14 710-en (0,15%) horvát, 14 340-en (0,14%) szlovák, 12 326-an (0,12%) román, 8640-en (0,09%) német, 3888-an (0,04%) szerb, 56 121-en (0,56%) cigány és 13 744-en (0,14%) egyéb (bunyevec, sokác, vend, szlovén és ismeretlen) nemzetiségűnek.²³

Az 1960. évi népszámlálás sajátosságaként egyfajta „nagyvonalúság” tapasztalható a délszláv lakosságot illetően. Ugyanis az anyanyelvi (és a nemzetiségi) mutatók is csak a horvát és a szerb adatokat hozták, a szlovén, vend, sokác, bunyevec lakosság népszámlálási adatait azonban csak más etnikummal együtt, az „egyéb” kategóriában²⁴ közölték.

Az 1960. évi népszámlálási „csúcs” azzal is összefüggésben volt, hogy a nemzetközi viszonyokban egyfajta „olvadás” kezdődött, s a kádári (restauráció és) konszolidáció folyamatban volt.²⁵ A kormány – a forradalmat megtorló és a saját legitimitációját előmozdító intézkedések mellett – igyekezett népszerű intézkedésekkel híveket szerezni, pl. a fizetés-emelésen kívül segélyekkel, a káderlapok megszüntetésével. A parasztság „megnyerését” szolgálta, hogy jóváhagyta (törvényerejű rendeletben) a beszolgáltatási rendszer eltörlését, amit még Nagy Imre kormánya bejelentett. Egyszerűsítették a termelőszövetkezetekből való kilépést, illetve a szövetkezetek feloszlását. További „népszerűsítés” kormányintézkedés volt: a gyermektelenségi adó eltörlése, a húsvéthétfő és Karácsony (december 25–26.) munkaszüneti nappá nyilvánítása, majd a termelőszövetkezeti tagok nyugdíjjogosultságának bevezetése. A második hároméves tervben (1958–1960), a második ötéves

²¹ A legkisebb nemzeti kisebbségi létszám — a háború utáni „népvándorlások” következtében — az 1949. évi népszámlálásokban mutathatók ki.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ A cigányság valamennyi népszámlálásnál külön kategóriaként szerepel, az anyanyelvi és a nemzetiségi mutatóknál is.

²⁵ Kádár János első kormánya: 1956. november 4.–1958. január 28., Münnich Ferenc kormánya: 1958. január 28.–1961. szeptember 13., Kádár János második kormánya: 1961. szeptember 13.–1965. június 30.

tervben (1961–1965) a lakosság életszínvonalának növelése, életkörülményeinek javulása már valódi célként szerepelt. Ennek egyik kézzelfogható bizonyítékaként az 1958. november 26-án megalakult új parlament által elfogadott költségvetésben – híven ahhoz a meghirdetett célhoz, hogy javítani kell a lakosság életszínvonalán és életkörülményein – nőtt a szociális, kulturális és oktatási célokra fordított összegek aránya (31,3%). Kádár János az országgyűlés 1960. december 9-i ülésén maga is elismerte, hogy a termelészövetkezetesítés nem várt sikerrel járt, nem gondoltak arra, hogy – amint ő fogalmazott – „a fejlődés ilyen lendületes lesz”.²⁶ A rendszer megszilárdulásához a durva és sokszerű terror, majd utána az amnesztia jelentősen hozzájárult. A második Kádár-kormány, majd az ennek irányvonalát követő kormányok sora azt tudta elhiteni – nem is alaptalanul – az ország népével (beleértve természetesen a nemzetiségeket is), hogy a „lehető legnagyobb mértékben” szolgálja érdekeit az adott körülmények között, egy agresszív birodalom külső gyűrűjében.²⁷

A nemzeti kisebbségekre vonatkozó népszámlálási adatszámok növekedése azonban még mindig inkább csak elmozdulást jelentett a tényleges létszámok felé, semmint annak valódi megközelítését és elérését. Ez azonban már mélyebb okokkal magyarázható. A súlyos megpróbáltatásokat átélte hazai németek körében például még feltehetően tovább élt egyfajta bizonytalanság, sőt bizalmatlanság is. Emellett náluk is, csakúgy, mint a többi hazai nemzeti kisebbség esetében, ekkorra már erőteljesen megindult a természetes asszimilációs folyamat, amelyet az 1970. évi népszámlálások mutatói is kifejeztek.

1970

Az 1970. évi népszámlálás – hasonlóképpen az 1941 előttiéhez – csupán az anyanyelvi mutatókat közölte, a nemzetiségi hovatartozásra nem terjedt ki.²⁸ 1970-ben az összlakosság létszáma 10 322 099 fő volt. Ebből a nem magyar anyanyelvűek létszáma a népszámlálás szerint 155 862 fő (1,5%) volt, 19 144-gyel kevesebb, mint 1960-ban. Közülük 35 594 német (0,3%), 21 176 szlovák (0,2%), 12 624 román (0,1%), 21 855 horvát (0,2%), 7989 szerb (0,08%), 4205 szlovén, vend (0,04%).²⁹ A szerb anyanyelvűek nagymértékű

²⁶ *Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998.* A kötetet szerkesztette: Stemler Gyula, Tombor László. Puskás Tivadar Távközlési Technikum. Budapest, 1998. 178. p.

²⁷ *Magyarország miniszterelnökei 1848–1990.* Szerkesztette: Dús Ágnes. Cégér Kiadó Kft., Budapest, 1993. 206., 210., 212. p.

²⁸ A XX. században a második világháború utáni népszámlálások között egyedül az 1970. évi nem kérdezett rá a nemzetiségi hovatartozásra. Az legalábbis elgondolkodtató, hogy miért épp ez a népszámlálás hagyta „figyelman kívül” a nemzetiségi hovatartozást.

²⁹ 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1993. 8. p.

³⁰ A szerb anyanyelvűek létszáma a népszámlálási statisztikák alapján a következő volt: 5158 (1949), 4583 (1960), 7989 (1970).

³¹ Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980. 8. sz. 101. p.

„A nemzetiségek mai számának, helyzetének, területi elhelyezkedésének megismerése ugyanis szinte lehetetlenné vált, mióta az utolsó három népszámlálásban megszüntették az anyanyelvi megoszlás községek szerinti közlését. A csak megyei szinten közzétett adatok nem nyújtanak pontos tájékoztatást, a globális számokból nem tűnik ki, mely

növekedése³⁰ a népszámlálási utasítás téves szövegezése miatt következett be. Ugyanis a délszláv anyanyelvűeket egységesen minősítették; a részletes utasítás szerint a szerbeket és szlovéneket a szerbek, a rácokat és vendeket az egyéb rovatba kellett besorolni.³¹ Holott a vallásukban különböző szlovének és vendek tartoznak össze, míg a szerb és a rác kifejezés ugyanazon népet jelöli.

1980

1980-ban 31 231-en (0,29%) vallották magukat német anyanyelvűnek. Ez csupán (+)8776 fővel haladta meg az 1949. évit, viszont (-)19 534-gyel kevesebb volt, mint 1960-ban. Szlovák anyanyelvűnek 16 054-en (0,15%) vallották magukat; 1949-hez képest (-)9934-gyel kevesebben, 1960-hoz viszonyítva pedig (-)14 636-tal kevesebben. A hazai szlovákoknál az 1980. évi népszámlálási anyanyelvi eredmény volt a második világháború után a legalacsonyabb, csakúgy, mint a románok, a szerbek és szlovének, vendek esetében. Román anyanyelvűnek 1980-ban 10 141-en (0,09%) vallották magukat, 1949-hez képest (-)1732-vel, 1960-hoz képest pedig (-)5646-tal kevesebben. Szerbeknek pedig mindössze 3426-an (0,03%) vallották magukat 1980-ban, 1949-hez képest (-)1732-vel, 1960-hoz képest pedig (-)1157-tel kevesebben. A horvát anyanyelvűek száma 1980-ban 20 484 (0,19%) volt, ez (+)61-gyel több, mint 1949-ben; viszont (-)12 500-zal kevesebb, mint 1960-ban volt. A szlovén, vend anyanyelvűek száma 1980-ban 3142 (0,03%), (-)1047 fővel kevesebb, mint 1949-ben, 1960. évi adatokat a KSH-kiadvány nem közölte róluk.³²

Az 1980. évi népszámlálás nemzetiségi mutatói a németeknél és a szlovéneknél, vendeknél „csúcsot” jelentettek. A német nemzetiségi adatok 11 310 fővel (0,11%); az 1949. évit (+)8693-mal, az 1960. évit (+)2670-nel haladták meg. A szlovén, vend nemzetiségi adatok 1980-ban 1731 fő (0,02%), ez (+)1065 fővel meghaladta az 1949. évit, 1960. évi adatokat a KSH-kiadvány nem közölte róluk, (1970-ben pedig a nemzetiségi hovatartozást egyik nemzeti kisebbségnél sem mérték fel). A szlovák nemzetiségi adatok 1980-ban [9101 fő (0,08%)] „átmenetet” jelentettek az 1949. és az 1960. évekhez képest (+1293 fő, ill. -5239 fő). Hasonló folyamat regisztrálható a románok és a horvátok esetében is. Az 1980. évi román nemzetiségi mutatók 8874 fő (0,08%), (+)374 fővel meghaladta az 1949. évit, viszont (-)3452 fővel alulmúlta az 1960. évit. Az 1980. évi horvát nemzetiségi mutatók 13 895 fő (0,13%), (+)9735 fővel felülmúlták az 1949. évit, viszont (-)815 fővel az 1960. évi mutatók alatt maradtak. A szerb nemzetiségi adatok 1980-ban a mélypontot mutatták 2805 fővel (0,03%); ez az 1949. évit (-)1385 fővel, az 1960. évit (-)1083 fővel múlta alul.³³

helyiségekben élnek nemzetiségek, s megátolják az idősorok összeállítását, a folyamatok követését. Végeredményben legfőbb előidézői annak a zűrzavarnak, amely a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál úton-útfélen megmutatkozik. ... Keverednek az anyanyelvűket és nemzetiségüket máig megőrzők a korábbi származásukat rég feladókkal és a magyar voltukat hosszú évtizedek óta töretlenül hirdetőikkel, így születnek a nemzetiségek számáról újabb és újabb megalapozatlan becslések.” (Uo. 94. p.)

³² 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. KSH, Budapest, 1993. 8. p.

³³ 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. KSH, Budapest, 1993. 8. p.

A népszámlálások mutatói csak valamelyest, illetve részben fejezték ki a magyarországi nemzeti kisebbségek létszámát. Sokkal inkább jelezték politikai és jogi helyzetüket, ezzel egyúttal sajátosan utaltak az adott történelmi-politikai viszonyokra is. Nem utolsósorban pedig – számokban is kimutathatóan – megjelentek bennük a nemzetközi és a belpolitikának azon vonatkozásai és mozzanatai, melyek a nemzeti kisebbségeket közvetlenül vagy közvetve érintették.

Egyéb demográfiai felmérések

A nemzeti kisebbségek létszámáról és etnikai összetételéről a népszámlálási mutatókon kívül viszonylag bőségesen találhatóunk még különféle,³⁴ többnyire becslült adatokat is.

Összefoglaló kimutatások

A Népművelési Minisztérium 1954. november 15-én, az MDP PB számára előterjesztést készített a magyarországi nemzetiségi oktatás és népművelés helyzetéről.³⁵

A dokumentum hivatkozott arra, hogy az elmúlt 10 esztendő nemzetiségi kulturális munkájában sok zavart és nehézséget okozott, hogy a „házánkban élő nemzetiségi lakosság száma a mai napig nincs tisztázva”.³⁶ Az 1949. évi népszámlálási adatok nem a tényleges létszámot fejezik ki, illetve tükrözik, azaz nem megbízhatók. A bizonytalanság felszámolása érdekében a KSH-tól és egyéb állami szervektől adatokat gyűjtöttek, valamint a megyei tanácsok bevonásával becslési munkálatokat végeztek. E felmérő munka során az alábbi, becslült adatokat kapták: németek: 250–300 ezer, szlovákok: 120–150 ezer, délszlávok: 80–100 ezer; románok: 25–30 ezer; azaz összesen: 470–580 ezer fő.³⁷ A becslési szám úgy alakult ki, hogy nemzetiségeknek vették egy-egy település lakóit olyan arányban, amilyen arányban „a mindennapi életben az anyanyelvüket használják”. A becslült adatok mellett a következő KSH-adatokat is feltüntették: németek: 3437; szlovákok: 22 359; délszlávok: 24 702, románok: 10 000; összesen: 60 498 fő.³⁸

A Népművelési Minisztérium a fentebbi előterjesztéshez csatolt „Határozati javaslatok”-ban kérte, a KSH „vizsgálja felül a nemzetiségek létszámára vonatkozó adatokat, és a jelenleginél megbízhatóbb létszámokkal lássa el az oktatásügyi és a népművelési minisztériumot”.³⁹ Javasolta, a nemzetiségi községek egy részében végezzenek reprezentatív létszámfelmérést, és annak alapján adjon a KSH valószínűsített országos adatokat.

³⁴ Pl. az állampárttól, a minisztériumoktól, a nemzetiségi szövetségektől, a KSH-tól származó dokumentumok, ill. különböző kiadványok, sajtóanyagok.

³⁵ MOL 276. f./1954/91. cs. 83. ö.e.

³⁶ MOL 276. f./1954/91. cs. 83. ö.e.

³⁷ MOL 276. f./1954/91. cs. 83. ö.e.

³⁸ MOL 276. f./1954/91. cs. 83. ö.e.

³⁹ MOL 276. f./1954/91. cs. 83. ö.e.

⁴⁰ „A magyarországi nemzetiségek adatai”. MOL 288. f./1958/5. cs. 98. ö.e.

⁴¹ Kovács Péter: Nemzeti kisebbségeink oktatásügyéről. *Köznevelés*, 1956. 16. sz. 366. p.

A felhívás alapján készítette el és tette közzé a KSH 1955. január 1-jén a hazai nemzeti kisebbségek létszámára vonatkozó, belső használatra szánt adatait, melyeket az 1930. és 1941. évi népszámlálások eredményei, illetve a ki- és áttelepülésekre vonatkozó mutatók alapján következtette ki. Eszerint Magyarországon 220 ezer német, 60 ezer szlovák, 45 ezer délszláv, 15 ezer román nemzetiségű lakos; összesen 340 ezer fő nemzeti kisebbség él.⁴⁰ Ezekkel az adatokkal a későbbiekben – nemegyszer az eredeti, illetve a levéltári forráslelőhely megjelölése nélkül – még többször lehet találkozni. 1956-ban a *Köznevelés* c. folyóirat tette közzé,⁴¹ majd pedig az 1959-ben megjelent, „A világ népessége” c. kiadvány. Ezt közölte Thirring Lajos is 1963-ban,⁴² valamint hivatkozik rá Dávid Zoltán 1980-ban⁴³ és Kővágó László 1985-ben megjelent munkájában.⁴⁴

Ugyanakkor 1955-ben a nemzeti szövetségek viszont már 250 ezer német, 150 ezer szlovák, 80 ezer délszláv, 25 ezer román lakost, összesen tehát 505 ezer fős nemzeti kisebbséget becsültek.⁴⁵ A KSH adataihoz képest feltűnő a szlovákok és a délszlávok számának jelentős emelése, ugyanakkor a számok nagyjából megegyeznek a Népművelési Minisztérium 1954. évi becslései adatainak alsó, illetve felső értékeivel. Az adatok realitását abban az esetben nem lehet tagadni, ha a hangsúlyt az idegen származásra, eredetre tesszük, és egyes falvak népességének mintegy távoli múltba visszanyúló eredetét kutatjuk.⁴⁶

Az MDP PB 1955. november 9–12-i ülésén megállapítást nyert, hogy „a felszabadulás után kevés figyelmet szenteltünk a nemzeti kisebbségek kérdésének, és ideje megvizsgálnunk helyzetüket”.⁴⁷ A *Köznevelés* c. folyóirat 1956. évi 16. számában Kovács Péter az ország 1955. évi anyanyelv szerinti megoszlásáról az 1949. évi népszámlálás eredményétől teljesen eltérő becslést közölt. Eszerint Magyarország 1955. évi 9 749 000 lakosából 420 ezer (4,3%) volt nem magyar anyanyelvű (az 1949. évi 128 758=1,4% helyett). Közülük 220 ezer német, 60 ezer szlovák, 45 ezer délszláv, 15 ezer román.⁴⁸ Ezek az adatok a korábbi adatgyűjtés pontosságát kérdőjelezték meg, s az 1949. évi népszámlálásban közzétett adatokat elvetették.

Az MDP KV 1956. május 21-i, a nemzeti kisebbségekről szóló határozata kifejezte, hogy a „nemzeti kisebbségek számát csak becslés alapján lehet megállapítani. A KSH (1955. évi – F. G.) adatai – különösen német vonatkozásban – nem megbízhatók, mert a

⁴² Thirring Lajos: Magyarország történeti demográfiája. Budapest, 1963. 298. p.

⁴³ Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. Valóság, 1980. 8. sz. 94. p.

⁴⁴ Kővágó László: A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 285. p.

⁴⁵ MOL 288. f./1958/5. cs. 98. ő.e.

⁴⁶ Nem lehet kétségbe vonni, hogy egykor szlovák többségű volt pl. Heves megyében: Domoszló, Markaz, Kísáná, Somogyban Tab és Torvaj, Pest megyében Alberti, Irsa, Péteri, Szabolcsban Nyíregyháza stb. A XVIII. század közepén pedig még jórészt délszláv volt a somogyi Buzsák környékén vagy 20 falu lakossága, vagy szerbek látkak Ráckevétől Szentendrőig a Duna mentén több községben, és sokan éltek a városokban is. (Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980. 8. sz. 101. p.)

⁴⁷ Kovács Péter: Nemzeti kisebbségeink oktatásügyéről. *Köznevelés*, 1956. 16. sz. 366. p.

⁴⁸ Kovács Péter: Nemzeti kisebbségeink oktatásügyéről. *Köznevelés*, 1956. 16. sz. 366. p.

⁴⁹ MOL 276. f./1956/PB. 53. ő.e.

legutóbbi népszámlálás alkalmával a nemzeti kisebbségekhez tartozók nagy része magyarnak vallotta magát. Több megye adatai, valamint az oktatási és népművelési munka tapasztalatai alapján a hazai kisebbségek száma közel 600 ezerre tehető.⁵⁰ A határozat a németek számát 300 ezerre, a szlovákokét 150 ezerre, a délszlávokét 100 ezerre, a románokét 30 ezerre becsülte. Az MDP KV határozat azon elvi részével kétségtelenül egyet kell értenünk, hogy a nemzeti kisebbségek nagy része az 1949. évi népszámláláskor magyarnak vallotta magát, s ezért a tényleges létszámukat inkább csak becsléssel lehet csupán körülbelül behatárolni. De ez még korántsem jelent egyet azzal, hogy a KSH 1955. évi adatai „nem megbízhatók”, vagyis tulajdonképpen „egy kalap alá veszi” az 1949. évi népszámlálások eredményeivel. Az MDP KV 1956. évi konkrét adatait már erősen meg kell kérdőjeleznünk. Nem csupán azért, mert a KSH mértéktartónak tekinthető, 1955. évi becsléseit messze felülmúlja (pl. a szlovákok és a délszlávok esetében több mint kétszeresével); de még a szövetségek – véleményünk szerint „túlbecsült” – adatainál is szinte mindegyik kisebbség (így a németek, a délszlávok, a románok) esetében jóval magasabb létszámot hoz. Úgy tűnik, hogy az MDP KV becslései – mintegy az 1949. évi népszámlálási mélypontot ellensúlyozandó – több tekintetben az ellenkező végletbe „esett”.

Az MSZMP PB 1958. október 7-i nemzetiségpolitikai határozatához készített előterjesztés⁵¹ a nemzeti kisebbségek létszámára vonatkozóan visszafogottnak mondható; ugyanis csak az 1930., 1941. és 1949. évi népszámlálások, valamint a KSH és a nemzetiségi szövetségek adatait közölte,⁵¹ „saját” becslült adatokat nem hozott.

A népszámlálások „alacsony” és a nemzetiségi szövetségek „magas” mutatói között helyezkedett el például a Művelődésügyi Minisztérium 1961 márciusában készült jelentése, amely 200 ezer német, 100 ezer szlovák, 70 ezer délszláv, 20 ezer román lakossal, összesen 390 ezer fős nemzeti kisebbséggel számolt.⁵²

A korábbi adatok, valamint az érintett megyei tanácsok közlései, becslései alapján, az MSZMP KB folyóirata 1962 áprilisában a következő – ugyancsak becslült – adatokat közölte: Magyarországon 200–220 ezer német, 100 ezer szlovák, 60 ezer délszláv, 20–22 ezer román anyanyelvű, összesen 380–402 ezer nemzetiségi lakos él.⁵³

A Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának 1963. évi tájékoztatója 400–450 ezer fős nemzeti kisebbséget becsült: 200–220 ezer német, 100–110 ezer szlovák, 80–100 ezer délszláv, 20–25 ezer román nemzetiségű magyar állampolgárt.⁵⁴

Az MSZMP PB 1968. szeptember 17-i nemzetiségpolitikai határozata, illetve az ennek alapjául szolgáló művelődésügyi minisztériumi jelentés a létszámot illetően jóval óvatosabb a korábbi dokumentumoknál. Az MM-jelentés és a PB-határozat egyaránt utalt „a nemzetiségi lakosság valóságos létszámáról szóló adatok nagyfokú bizonytalanságára”.⁵⁵ Az MM jelentése aláhúzta, hogy „Tudományos elemzés hiányában a nagyfokú elté-

⁵⁰ Előterjesztés a Titkársághoz, a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról. (MOL M/KS 288. f. 5. cs. 98. ö.e.)

⁵¹ MOL M/KS 288.f. 5. cs. 98. ö.e.

⁵² MOL M/KS 288.f. 5. cs. 98. ö.e

⁵³ Turóczy Károly: A hazánkban élő nemzetiségek helyzetéről. *Pártélet*, 1962. 4. sz. 80. p.

⁵⁴ MOL M/KS 288.f. 5. cs. 98. ö.e.

⁵⁵ MOL M/KS 288.f./1968/ 41. cs. 97. ö.e.

⁵⁶ MOL M/KS 288.f./1968/41. cs. 97. ö.e.

⁵⁷ MOL M/KS 288.f./1968/41. cs. 97. ö.e.

rést illetően csupán feltételezésekre szorítkozhatunk.⁵⁶ Majd a bizonytalanságok nemzetközi okaira, illetve összefüggéseire is kitért: „Bizonyos például, hogy a felszabadulás után a németekkel szemben alkalmazott korlátozó intézkedések (kitelepités, vagyonelekobzás), a szlovák–magyar lakosságcsere, majd a Tájékoztató Iroda 1949-es határozata után a délszláv lakossággal szembeni hátrányos megkülönböztetések hatása alatt vallották magukat közülük sokan magyarnak.”⁵⁷ Noha 1968-ban mind a minisztériumi jelentés, mind a párthatározat ismertette az 1949. és az 1960. évi népszámlálások, illetve a nemzetiségi szövetségek adatait; saját becslést, illetve számítást egyikük sem közölt.

A nemzetiségi szövetségek 1970-es évekbeli adatai, a saját, minden korábbi adataiknál kevesebbre becsülik a nemzeti kisebbségek létszámát. Eszerint összesen mintegy 400–450 ezer lehet a számuk; közülük 200–220 ezer német, 100–110 ezer szlovák, 80–100 ezer délszláv és 20–25 ezer román.⁵⁸

A *Népszabadság* 1973. november 15-i számában 200–220 ezer német, 110 ezer szlovák, 80–100 ezer délszláv és 25 ezer román nemzetiségű lakosról lehet olvasni.⁵⁹

Az 1977-ben megjelent politikai és gazdasági világtatlasz szerint Magyarország lakosságának 3,4%-a, mintegy 340 ezer fő nemzeti kisebbségi; az alábbi megoszlásban: 1,6% német, 1,1% szlovák, 0,5% délszláv, 0,2% román.⁶⁰

Az 1980. évi népszámlálás alacsony előzetes nemzetiségi anyanyelvi adatai (20 219 fő német, 7649 román, 10 107 szlovák, 22 497 délszláv) meglepetést kelthettek. Ezért is került sor a nemzeti kisebbségek által lakott községekben (az anyanyelvi és nemzetiségi mutatók mellett) a helyi tanácsok által elkészített „tanácsai minősítések” gyors kimunkálására, melyek lényegében becslések voltak. A „tanácsai minősítések” szerint 132 370 német, 12 070 román, 68 061 szlovák és 39 695 délszláv, összesen 252 196 nemzeti kisebbség élt Magyarországon.⁶¹

A nemzetiségi szövetségek 1982–1983. évi becslései Magyarországon 230 ezer német, 100 ezer szlovák, 95 ezer délszláv, 25 ezer román, összesen 450 ezer nemzeti kisebbségi lakossal számoltak.⁶²

Egyes nemzetiségek létszámára vonatkozó becslések

Az összefoglaló, illetve valamennyi nemzeti kisebbségre kiterjedő statisztikák és becslések mellett találkozhatunk külön, egyes nemzeti kisebbségekre vagy egyes nemzetiségi területekre vonatkozó – ugyancsak jobbra becsült – adatokkal is.

⁵⁸ Kővágó László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 25. p.

⁵⁹ Sarkadi László: 450 000 magyar állampolgár ügye. *Népszabadság*, 1973. november 15.

⁶⁰ Képes politikai és gazdasági világtatlasz. Ötödik, átdolgozott kiadás. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1977. 229. p.

⁶¹ KSH. A nemzetiségi községek előzetes adatai. Budapest, 1980. 8–9. p. (Közl.: Zielbauer György: A nemzetiségi jogok a hazánkban élő románság létszámának alakulása tükrében. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Közleményei. IV. Szombathely, 1984. 133. p.)

⁶² Kathrin Sitzler–Gerhard Sewann: Magyarország nemzetiségei. Fordítás. Kézirat. Országos Idegennyelvű Könyvtár. Nemzetiségi Archivum. LSZ. 184. 2. p.

⁶³ MOL M/KS 276. f./1954/91. cs. 83. ö.e.

⁶⁴ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen...* 72 E (72. p.)

A kitelepítések után Magyarországon maradt németek számát a Belügyminisztérium 00 564/50. számú, Szigorúan bizalmas átíratra 242 089 főben adta meg.⁶³ Egykorú nyugatnémet statisztikák, ezzel lényegében megegyezően, a Magyarországon maradt németek számát „legkevesebb” 240 000-re becsülték.⁶⁴

A hazai délszlávok létszámára vonatkozó becsléseket Urosevics Daniló – a délszlávok lakta települések tanácselnökeinek és tanácsi titkárainak, a nyilatkozatai, valamint a saját becslései alapján – 1969-ben közölte. Eszerint Magyarország tizenegy megyéjének 101 településén 96 181 délszláv személy él; közülük 85 294 horvát, 6400 szerb és 4487 szlovén.⁶⁵ A *Magyar Nemzet* 1957. október 30-án és a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége főtítkára 1958. szeptember 6-án a hazai délszlávok számát 120–130 ezer főre becsülte.⁶⁶ A *Népszabadság* 1958. augusztus 20-i száma pedig 100 ezerre tette a létszámukat.⁶⁷

Az 1970-es években Baranya megyében külön nemzetiségi felmérés készült a megyében élő nemzeti kisebbségek létszámának felbecsüléséhez. E kísérlet lényege az volt, hogy a helyi körülményeket jól ismerő, ott élő „informátorok” minősítették a lakosságot az anyanyelv, a származás, illetve a szokások szerint nemzetiséginek vagy nem nemzetiséginek.⁶⁸

A nemzeti kisebbségek létszámának, illetve azok változásainak pontos megállapítása szinte lehetetlen. A bevallás alapján készült statisztikák és a népszámlálások – a közép- és délkelet-európai régióban – a történelmi tapasztalatok alapján nem tekinthetők objektívnek.⁶⁹ A becsléseknek pedig, demográfusaink véleménye szerint, a fogalmak tisztázatlansága, a nemzeti kisebbségek nagyfokú területi szétszórtsága, a nagyarányú migráció, a társadalmi és foglalkozási átrétegződés miatt tulajdonképpen nincs reális alapja.⁷⁰

A magyarországi nemzeti kisebbségek létszámát valahol a statisztikai és a becslési adatok között, a népesség 2–4%-ára, mintegy 200–400 000 főre tehetjük.⁷¹ Magyarország a második világháború után etnikailag minden korábbi időszaknál homogénebb állammá vált. Felvetődhet, hogy az abszolút számában és arányaiban is viszonylag csekély nemzeti kisebbség esetén lehet-e egyáltalán nemzetiségi jogról és politikáról beszélni. Véleményünk szerint – létszámtól, tértől és időtől függetlenül – a nemzeti kisebbségek létezésének alapfeltétele az egyéni (állampolgári) és a kollektív (közösségi) nemzetiségi jogok elvi biztosítása és e jogokkal való élés gyakorlati lehetősége. A nemzetiségi politika, a nemzetiségi jogok biztosítása és garanciája mindenkor olyan elvi kérdés, amely a nemzeti kisebbségek létszámának semmilyen körülmények között sem lehet függvénye.⁷²

⁶⁵ Urosevics Daniló: *A magyarországi délszlávok története*. Bev.: Arató Endre. Kiadja a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége. Budapest, 1969. 24. p.

⁶⁶ MOL M/KS 288. f./1958/5. cs. 98. ö.e.

⁶⁷ MOL M/KS 288. f./1958/5. cs. 98. ö.e.

⁶⁸ Hoóz István felméréseit az általa szerkesztett, „A baranyai nemzetiségekről” c., 1977-ben Pécsen megjelent kötetben tette közzé.

⁶⁹ Hoóz István: A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. *Demográfia*, 1975. 1. sz. 26. p.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980. 8. sz. 101. p.

⁷² Más kérdés, hogy az elvi nemzetiségi politika a gyakorlatban eleve más módon valósulhat meg pl. kis létszámú, szórvány nemzeti kisebbség esetén, mint pl. nagyságrendekkel nagyobb, egy tömbben élő nemzeti kisebbség esetén.